

Милан С. Момчиловић¹, докторанд
Универзитет у Нишу
Правни факултет
Србија

О ИНТЕСТАТСКОМ НАСЛЕЂИВАЊУ ЗАВИСНИХ СЕЉАКА У СРПСКОМ ЦАРСТВУ

Апстракт: У средњовековној српској држави на снази је било више система наслеђивања. Зависно сељаштво је, за разлику од виших слојева, углавном наслеђивало интестатски. У српском делу државе, зависно сељаштво (себри) држало се старих словенских обичаја, док је нешто просвећеније сеоско становништво грчких области било упознато са писаним византијским правом. Ипак, њихов наследноправни положај био је сличан, што се може објаснити измешаношћу становништва и утицају средњовековних, феудалних схватања. Потреба за радном снагом на сељачким поседима диктирала је њихово наслеђивање првенствено од мушких потомака, што је нарочито било изражено у српским земљама. Имовинска права женске деце штитила су се установом мираза, на чему се више инсистирало у грчким крајевима. У грчким земљама, наследници зависних сељака-парица трпели су велико ограничење, наметнуто Новелом Андроника II, која је прописивала да наследници имају право само на трећину заоставштине, док је остатак следовао феудалцу и сркви.

Кључне речи: наслеђивање, себри, парици, обичаји, феудализам

Увод

Зависни сељаци у средњовековној српској држави могли су бити носиоци права својине на непокретностима, у првом реду земљишту – баштини. То није била приватна својина у данашњем смислу речи, али је у битним цртама одговарала својинским овлашћењима која су имали кметови широм феудалне Европе – *dominium utile*. Неизоставна и доминантна компонента овог права је и наследност баштине.

Иако српско средњовековно право познаје и тестаментално наслеђивање, оно је било својствено привилегованим слојевима – властели и имућном грађан-

¹ *advokatmomcilovic89@gmail.com*; Milan S. Momčilović, University of Niš, Faculty of Law, Serbia

ству страног порекла.² У руралној унутрашњости, међу сељаштвом, преовлађивало је интестатско наслеђивање. Оно се у српском делу Царства темељило на старим словенским обичајима, иако није било лишено ни византијског утицаја, који је присутан нарочито од Савиног превода Номоканона. У грчким областима, интестатско наслеђивање зависних сељака-парика вршило се према правилима писаног византијског права, коригованог потребама феудалног друштва XIV века, уз одређен утицај словеног обичајног права, као последице вишевековног присуства словенског живља у демографској структури ових области.

Предмет нашег интересовања није наследноправни положај зависног сељаштва у целини, с обзиром да би тако постављен предмет проучавања захтевао много обимнију студију и свестрану анализу. У раду ће бити речи о интестатском наслеђивању две највеће категорије зависног сељаштва у Српском царству – српских себара, и то меропаша у првом реду, и византијских парика. Такође, неће бити обухваћени сви аспекти њиховог наследноправног положаја, већ искључиво наследна права деце, пре свега синова. Рад прати покушај да се образложе три његове главне хипотезе – да су синови оставиоца-зависног сељака наслеђивали заоставштину на једнаке делове, да је женско потомство зависног сељаштва било искључено из наслеђа, и да је наследноправни положај српских себара био повољнији од положаја византијских парика.

Српски себри

Тешко је рећи да ли су за себре постојала јединствена правила наслеђивања, или су она зависила од воље феудалних господара и разликовала се од властелинства до властелинства.³ Имајући у виду средњовековни партикуларизам, са разлогом можемо сматрати да наследноправни положај српских себара није био хомоген.⁴ У сваком случају, реч је о неписаним правилима обичајног права, која су у фрагментима „озакоњена” кроз одредбе расуте по различитим владарским повељама.

По речима Тарановског, „меропашка је баштина била наследна, и то је прелазила на мушку децу, као што упозорује један члан Светостефанске хрисовуље (1313–1318), који гласи: „А сирота (удовица) која има мала сина, да си држи все село (цело имање) догде јеј син подрасте; ако ли не има сина, да си држи селиште

² И данас је у употреби оригинални српски термин за тестамент – „завештање”, који порекло води из Номоканона Св. Саве. А. Ђорђевић, „Завештање у Душановом законодавству”, у: *Двадесет година закона о наслеђивању Републике Србије: зборник радова*, Ниш 2016, 168.

³ С. Шаркић, *Српско средњовековно право*, Београд 1995, 95.

⁴ Чак и у XIX веку плурализам наследноправних система није био реткост. Тако се по Богишићу „зна такође, да још данас има у Пруској пет или шест различитих права, која уређују разне групе породичних и наследних одношаја...Свакоме је познато, да у Баварској има више од тридесет разних система наследства, што претпоставља, с имовног гледишта, бар, толико нијанса у саставу породице”. В. Богишић, *Чланци и расправе – фамилија и наследство*, Београд 1999, 163.

(место са кућом) и врт и најбољу главну ниву си” (чл. 73).⁵ Главна карактеристика наследноправног положаја себара је искључивање њиховог женског потомства из наслеђивања.⁶ Према цитираној одредби, меропашку баштину могао је наследити искључиво син.⁷ Уколико на потчињеној баштини не би било работника, властелин је имао право уделити је другом меропху, или населити на њој отрока, сходно одредби чл. 174. Законика. За малодобног сина је земљу одржавала мајка, у својству уживаоца, вероватно уз помоћ рођака или суседа.

Уколико је било више синова, наслеђивали су *per capita*.⁸ Они би често остајали да живе на очевој земљи, у заједничком домаћинству.⁹ Терка је, уколико не би било синова, могла очеву баштину донети свом мужу као мираз, али само уз сагласност феудалца.¹⁰ Удовица без мушке деце имала је доживотно право

⁵ Т. Тарановски, *Историја српског права у немањинској држави*, Београд 1996, 88.

⁶ Првенство мушких потомака једна је од главних особина старих словенских наследноправних обичаја. По речима Петрановића, „жена, оприједељена да удадбом прелази врло често и у туђе сасвим племе, по неопходној строгој досљедности истога начела лишавала се права наследственог, које би јој иначе по самој природи припадало, јер се тиме уздржање рода и племена, а кроз то и неразједљивост баштине очевидно рушила”. Б. Петрановић, *О праву наследства код Срба*, на основу правних обичаја и писаних споменика, Београд 1993, 34. Осим тога, за нове територије ратовали су мушкарци, они су и обрађивали земљу, па је стога наслеђивање непокретних добара по мушкој линији у то време својствено свим европским народима, па и Словенима. Д. Николић, *Древноруско словенско право*, Београд 2000, 177.

⁷ Иако у начелу прихвата римско-византијски принцип једнакости мушке и женске деце, Законправило у појединим одредбама даје синовима извешан приоритет у наслеђивању у односу на кћери умрлог. То би се нпр. могло закључити из садржине правила 3 (г.) које каже: „Ако један синова наследи свога родитеља, поручује своје роду чување оних који су били пре њега”. Н. Стојановић, „О наслеђивању у Законправили Светога Саве”, *Зборник Правног факултета у Новом Саду*, 48/1, Нови Сад 2013, 34.

⁸ „Браћа једнога оца дијеле по главама па било једном брату двије године а другоме и 40”. В. Богишић, н. д., 259.

⁹ На равноправан положај мушких потомака указује то што је братска задруга била најчешћи тип задруге код Срба у XIV веку. С. Мишић, „Српска породица у позном средњем веку”, у: *Етноантрополошки проблеми*, Београд 2015, 373.

¹⁰ Сматрамо да су у погледу давања баштине у мираз важила ограничења као код отуђивања исте. Према речима Тарановског, „и ограничено на круг меропаша, отуђивање меропашке баштине налазило је на тешкоће. Није тих тешкоћа било, кад се одговарајући промет вршио у истом селу, или са слободним човеком, који није над собом имао господара. Али су се тешкоће одмах јављале, ако се меропашка баштина отуђивала меропху из другог села, мада у истом властелинству, и још више, кад се отуђивала на страну – или жупском човеку (насељенику државног имања) или човеку из туђег властелинства. Ако је у истом властелинству насељеник из једног села отуђио своју баштину насељенику из другог села, то је компликовало газдински распоред у властелинству; ако је прибавилац одржао и свој стари ждреб, онда је постојало питање, како ће он теглити работе и на староме и на новоме месту. Није то била нека неодржива компликација, али ипак компликација, коју није властелинство радо гледало, те сигурно по могућности спречавало. Још је ствар била компликованија, кад би се потчињена баштина отуђивала на страну изван властелинства коме је припадала. Ако би, рецимо, насељеник приватног имања продао или дао у прикију свој ждреб жупском човеку, то се не би могло допустити, јер би постао сукоб између дужности прибавиоца према жупи и према приватном господару. За то би требало нарочите дозволе, коју би

плодоуживања на малом делу мужевљеве заоставштине – кући са окућницом и једној њиви.

Иако се код старијих аутора среће мишљење да је себарска баштина „срж и основа система непокретне својине у старој српској држави”, и да је себарско право на земљу најјаче¹¹ (Герасимовић, 1925: 51), себарска наследна права била су ужа од властеоских. Тако су властеоску баштину према Душановом законуку могле наследити и кћери оставиоца, као и побочни мушки сродници, до осмог степена сродства. Себарску баштину, као што смо видели, нису могле наследити ни кћери¹², али ни побочни сродници оставиоца.

По речима Тарановског, „наслеђивање меропашких баштина од стране побочних сродника оставиоца по општем правилу није могло да буде актуелно, јер су сродници или били у заседним кућама, те су имали своје ждребове, који су исцрпљивали њихове радне снаге, тако да нису били у стању да теже још другу земљу, или су живели са оставиоцем у задрузи, онда је само задруга постајала малољуднија, али је свакако остајала, или се делила, што није имало ништа заједничког са наслеђивањем. Ипак је могло бити случајева, кад би питање о наслеђивању меропашке баштине од стране побочних сродника постало актуелно. То би отприлике били овакви случајеви: ако би побочни сродници седели у истом властелинству, али би имали мало земље за своју многобројну кућу, тако да би могли за ждреб оставиоца одредити вишак својих радних снага; ако би се дотични сродници налазили на страни те би желели да се на баштину оставиоца доселе”.¹³ Међутим, о томе је одлучивао властелин, који је смрћу меропха без постојака аутоматски стицао право да на баштини насели новог работника, па се овде пре ради о додељивању баштине него о наслеђивању.

Описани режим важио је за инокосне себарске породице, али и у погледу посебне имовине (*peculium*) чланова породичне задруге. И у задрузи је женско потомство било у потпуности искључено из наслеђа, јер су се њеним пуноправним члановима сматрале само мушке главе.¹⁴

Наслеђивање потчињених баштина било је подложно ограничењима када су у питању поједине категорије себарског staleжа – сеоски попови и сокалници.

тешко било добити. Т. Тарановски, н. д., 619.

¹¹ Ј. Герасимовић, *Старо српско право*, Београд 1925, 51.

¹² Такво решење предвиђа и Руска Правда, која је огледало старог словенског обичајног права. Ако би кћери наслеђивале смерда (зависног сељака), постојала би опасност да делови земљишног поседа, нечије вотчине (баштине), пређу у руке припадника других друштвених слојева ван категорије зависних сељака, што би, евентуално, могло да промени и саму дотадашњу економску функцију поседа, да поремети права која феудални поседник има према смерду, држаоцу поседа у својству зависног становника. Д. Николић, н. д., 149.

¹³ Т. Тарановски, н. д., 666.

¹⁴ Смрт старешине породичне задруге имала је неупоредиво мањи наследноправни значај од смрти *pater familias*-а инокосне себарске породице. По речима Богишића, „по смрти старешине задруге други га замењује, али то је све пошто деоба имања не зависи ни од чије смрти; затим функционисање породице продужује се као и пре”. В. Богишић, н. д., 144.

Тако Светостефанска хрисовуља прописује: „Синове попови колици књигу изуче вси једну земљу отчину да држе, а који не научи, ако му отац Поповић, а он да буде сокалник; ако ли му је отац меропшић или сокалничих, а он да буде что му је дед бил”.¹⁵

Синови сеоског попа могли су наследити очеву баштину само ако су „изучили књигу”, под чим се подразумевало описмењивање и основна свештеничка наобразба. Они су остајали на очевој земљи, при чему употребљени изрази („једну земљу отчину да држе”) пружају основа претпоставци да се радило о формирању поповске породичне задруге. Чињеница да су сви писмени синови попа имали једнака наследна права поткрепљује тврдњу да су себарску баштину синови оставиоца наслеђивали *per capita*. Међутим, ако се не би описменио, син сеоског попа није могао да наследи његову баштину и позив, већ је постајао сокалник.

Слично ограничење, само још строже, било је прописано за мајсторе: „У којем љубо селе који љубо маистор, ако име имати много синов, једин от них на отчине месте да остаје, а инни да су работници”...¹⁶ Само је један од мајсторских синова могао наследити очев занат и баштину, док би остали постајали земљорадници – работници. Пошто су мајстори имали и земљу, „отчино место” једног мајстора не означава само његов занат или његову радњу, него и целокупно имање, које је, као што се види, имао да наследи само један од синова, а остали се нису само уклањали од очевог заната, него и изузимали од наслеђивања очеве заоставштине. За разлику од меропаша, код сеоских мајстора питање наслеђивања покретних ствари било је од веће важности. Алате и оруђа неопходне за бављење одређеним занатом наслеђивао је само син који је изучио занат, а не и остали – земљорадници.¹⁷

Док су средњовековни извори о наслеђивању у себарском сталежу оскудни, један правни документ новијег датума пружа о томе потпунију слику. То је Српски грађански законик, чији је систем законског наслеђивања добрим делом био заснован на обичајном српском средњовековном праву.¹⁸

¹⁵ Т. Тарановски, н. д., 667.

¹⁶ Исто, 668.

¹⁷ Покретних ствари у просечном меропашком домаћинству није било много – нешто једноставног посуђа и примитивног намештаја. М. Popović i dr., *Daily Life in Medieval Serbia*, Beograd 2016, 72. Сматрамо да се покућство није делило међу наследницима, већ да је остајало уз непокретност и служило њеној употреби. Међутим, има индикација да је оружје, по смрти оца, наслеђивао најстарији син. Такав обичај владао је у Црној Гори XIX века, и може се тврдити да потиче из још старијих времена. По Петрановићу, „код Црногораца нема да ће отац најстаријему сину што више оставити, исто се нађе да млађа браћа при дијељењу одаре свога најстаријега брата из неког обзира, што их је управљао после очеве смрти, или што им је у нејаким годинама олакшице донио и гдјегод као прави родитељ поступао; и тај њихов дар не састоји се толико у вриједности, колико у почти. Састоје се нпр. ти надодатци, ти дарови млађе браће старијему из каквога комада очеве оружја, као пушке или јатагана, или каквога другог оружја”. Б. Петрановић, н. д., 38.

¹⁸ В. Ђорђевић, „Законски ред наслеђивања по Српском грађанском законнику”, у: *Сво његесет*

Главна одлика наследног права СГЗ било је првенство мушких над женским потомцима у интестатском наслеђивању, и у задрузи, и у инокосној породици. СГЗ је усвојио првенство (привилегију) мушке деце према женској у свим коленима. Поред тога, СГЗ је усвојио првенство сродника из четири колена у очевој лози према онима из истих колена у мајчиној лози, тако да сродници из трећег колена у мајчиној лози наслеђују тек када нема наследника ни из шестог колена у очевој лози.¹⁹

Уколико је оставилац имао више синова, позивали су се на наслеђе истовремено и делили заоставштину на једнаке делове. Иако су кћери искључене из наслеђа, оне су до удаје имале право на уживање, издржавање и снабдевање из очеве заоставштине, а приликом удаје припадало им је право на пристојно удомљење (мираз).²⁰

Иако мираз није непосредни предмет нашег интересовања, он је од значаја јер утиче на обим наследничких права синова, пре свега у квантитавном смислу. Идентично као у старом словенском, и у српском средњовековном обичајном праву – синови су наслеђивали све, уз обавезу да кћерима - својим сестрама обезбеде мираз, уколико то отац није учинио за живота. Треба напоменути да је вредност мираза била условљена економском моћи породице, која код просечног себарског домаћинства није била велика. За разлику од властелинских, себарске кћери својим мужевима нису доносиле непокретности у мираз.²¹ Вредност покретних ствари које би кћер добила у мираз била је далеко испод вредности удела сваког сина у очевој непокретној заоставштини, и она је морала бити тек толика да се кћер „удоми” у мужевљевој породицу.

Парици

Цар Душан није аболирао византијско право у освојеним областима. Напротив, он је, како сведочи византијски историчар Нићифор Григора, „одмах са сином поделио сву власт, њему је уступио да управља по трибалским (српским)

јодина од доношења Српског грађанског законика (1844–1994): зборник радова, Ниш 1995, 130.

¹⁹ Исто, 136.

²⁰ Према слову параграфа 397. ст. 2. СГЗ, „А женској деци у овом случају припада уживање, издржавање, снабдевање и пристојно удомљење по постојећем обичају”.

²¹ „У Боки и у Далмацији и сада бива, да се народ сеоски правилима аустријског законика о наслеђству нерадо повинује, и жене имајуће и рођеног породе, одричу се врло често права својине на отчинство на корист браћи својој, задовољавајући се прђијом у благу, одјећи или у новцу... Пошто дакле жене нису у обће имале дијела у наслеђству, то су их при удадби отцеви или браћа у инокоштину, а домаће старјешине у задругама и у стара доба потребитим рухом и другим чиме скунабљали, што скупа мираз или прђију састављаше. Колико је свака девојка у то име примила, не може се ништа поузданога рећи; по свој прилици коликоћа је та зависила од воље даваоца, и ваљало је да буде према благостању дотачне породице и важности њене у обћини, што и данас бива по неким мјестима у Далмацији”. Б. Петрановић, н. д., 36.

обичајима, у оној области, која се протеже од Јонског залива и реке Истра (Дунава) чак до града Скопља, мимо кога од некуда одозго протиче врло велика река Вардар; за себе је пак задржао ромејске (римске, одн. византијске) крајеве и градове да њима управља по ромејским обичајима”.²²

Цар је Закоником јемчио важење византијског права. Градовима освојеним од Византије су члановима 124. и 137. потврђене привилегије које су имали под пређашњим (византијским) владарима, а чл. 176. предвиђа да је у њима на снази византијско право, које се има примењивати приликом суђења и у градској администрацији.²³

Требало би, дакле, поћи од претпоставке да је византијско наследно право остало на снази у грчком делу Царства. Иако је званично важило, упитно је да ли се и доследно примењивало. Наиме, ово право, пре свега Властарева Синтагма, преко Прохирона, представља комплетно преузето Јустинијаново наследно законодавство. Колико је оно, настало у VI веку, у духу индивидуализма римског права, са доминантним начелом једнаких наследних права мушких и женских потомака, могло одговорати феудалном амбијенту XIV века?

Тридесетих и четрдесетих година XIV века, у периоду најјаче српске експанзије, у Византији је процес феудализације био готово заокружен. Франачко-каталанска владавина стимулисала је процес феудализације и успоставила прилике карактеристичне за западњачки феудализам са сложеним системом вазалних односа, који Византија раније није познавала. Стари пронијарски систем, изворно византијски, иако никада није у потпуности ишчезао, увелико је био уступио примат новом, ритерском. Тако је свакако морало бити и у областима освојеним од Срба, нарочито у Тесалији и Егејској Македонији, где је латинска власт најдуже трајала. Још средином XIII века, на чисто византијском терену, у Малој Азији, један пронијар назива себе „царским вазалом и витезом”.²⁴

Најзначајнији извор наследног права у грчким областима била је Синтагма Матије Властара. Наследно право Синтагме сигурно јесте примењивано, нарочито од грчке властеле и имућног грађанства.²⁵ Међутим, извесно је његова примена трпела одређена ограничења. Сматрамо да је оно остало актуелно код наслеђивања покретних ствари, где се римски принцип једнакости мушких и женских потомака могао у потпуности одржати. Ипак, са правом се може претпоставити да је ово начело напуштено код наслеђивања непокретности. Оно је морало бити замењено принципом првенства мушких потомака, уз супсидијарна и условна наследна права женске деце. Синови су наслеђивали очеву баштину на једнаке делове, а кћери би је могле наследити само у случају да није

²² С. Шаркић, н. д., 78.

²³ Д. Николић и А. Ђорђевић, *Законски текстови старој и средњег века*, Ниш 2013, 169.

²⁴ Г. Острогорски, *Привреда и друштво у Византијском царству*, Београд 1969, 85.

²⁵ Властарева Синтагма била је намењена пре свега судовима, па није вероватно да су у њу ушле одредбе које уопште нису коришћене у пракси.

било синова. Супротно становиште би значило да је свака кћер свој део баштине односила мужу, попут мираза, те да је исти постајао саставни део његове баштине. Синовима би у том случају остајали знатно мањи поседи, недовољни да испуне све три функције феуда – издржавање властелина, војну службу сизерену и пореску обавезу централној власти. Осим тога, то би водило распарчавању феуда и осипању породичне тековине, чему се није тежило у средњем веку.

У погледу наследноправног положаја зависних сељака у грчком делу Царства („парици”, можемо тврдити да је био близак статусу српских себара, а у одређеном смислу чак и неповољнији.

Уопштено посматрано, сличности између неповлашћеног сталежа у српским и грчким областима нису биле мале. У руралним деловима „грчке земље” словенски живаљ био је бројан још од VII века, о чему сведоче лична имена и топоними у сачуваним документима. Како Византија дуго није успевала да на територијама насељеним Словенима обезбеди континуирано деловање свог државноправног поретка, сматрамо да се у том периоду словенско обичајно право несметано примењивало и у односима наслеђивања. Ови обичаји, укорењени вишевековном применом, нису могли сасвим нестати под ромејском влашћу, и морали су имати одјека и у XIV веку, када је на овим просторима византијску власт заменила српска.

Осим етничких спона, сличности између српског и византијског сељаштва у позном средњем веку леже и у структури породице. Иако се понекад српској породичној заједници супротставља инокосна породица римско-византијског типа, у српским су областима проширена инокосна породица и мала (братска и очинска) задруга биле заступљеније од велике породичне задруге. Са друге стране, говорећи о великим земљопоседницима и зависним сељацима у позно-византијском периоду, Острогорски наводи са су сељачке породице биле веома велике, и да су ожењени синови често остајали на имању свога оца, тако да је породична заједница постајала све већа.²⁶ Иако, по речима Острогорског, ове породице никада нису достизале бројност српских, нема разлога не претпоставити да су у њима владали наследноправни односи слични онима у српским инокосним породицама и малим задругама.

Имовинска права женског потомства далеко превазилазе словенска схватања, по којима девојка уопште не добија мираз или добија само нешто руха и накита.²⁷ У византијском праву, установа мираза била је изванредно развијена и заштићена. Управо зато што су феудални односи потискивали старо римско начело једнакости полова у наслеђивању, у грчким земљама се много полагало да мираз буде макар приближне вредности као наследни део сина.²⁸ Међутим,

²⁶ Г. Острогорски, н. д., 89.

²⁷ А. Соловјев, *Законодавство Свѣтана Душана, цара Срба и Грка*, Београд 1998, 439.

²⁸ Ово је изгледа било правило на Лемносу средином XIV века, па нема разлога сумњати да је слична ситуација била и у осталим деловима Грчке. F. Kondyli, “Changes in the Structure of the Late Byzantine Family and Society”, у: *Approaches to the Byzantine Family*, Birmingham 2013, 384.

да су предмет мираза и у грчким земљама биле првенствено покретне ствари, и то новац, сведочи одредба Синтагме која предвиђа да муж има право да тражи судом обећану прѣију са каматом, ако није на време исплаћена.²⁹

Суштински је наследни положај парика био неповољнији у односу на положај српског себра због једне Новеле цара Андроника II Палеолога. Њоме је 1305. године потврђено синодско решење да се из наследства зависних сељака 1/3 даје цркви за душу, друга трећина господару, и само остала трећина – наследницима. Да је ово решење заиста важило, може се закључити из осетног увећања манастирских поседа већ за владе Андроника II, који је одмах по ступању на престо својој политици дао изразито православно право.³⁰ Ово ограничење потпуно је непознато у средњовековном српском краљевству, и касније у српском делу Царства, и нема никаквих доказа да је у њима икада примењивано.³¹

Остаје питање, да ли се цитирана Новела примењивала после српских освајања? На то се вероватно може афирмативно одговорити, не само зато што је цар Душан потврдио важење византијског права у грчким областима.³² Наиме, могуће је да су манастири, у првом реду светогорски, инсистирали на њеној примени, и тражили од српског цара да потврди важење Новеле на њиховом поседу.³³ Како би осигурали раније добијене привилегије, манастири су често молили српског владара да их повељама потврди. Цар Душан је, очекујући њихову подршку, светогорским манастирима редовно излазио у сусрет, па није немогуће да је тако било и у овом случају.³⁴ Ваља напоменути да и након Душано-

²⁹ А. Соловјев, н. д., 438.

³⁰ Г. Острогорски, *Историја Византије*, Београд 1998, 454. Православни манастири, осиромашени за време латинске владавине, након рестаурације византијске власти брзо су повратили и увећали своје богатство. А. Laiou, *The economic history of Byzantium from the Seventh through the Fifteenth Century*, Volume I, Washington 2002, 349.

³¹ А. Соловјев, н. д., 442. Међутим, Новаковић је указао на могућност да се за поделу заоставштине на трећине знало у средњовековној Босни. С. Новаковић, *Село*, Београд 1965, 130.

³² Показатељ да је ово решење примењивано и након српских освајања могла би бити приметна расцепканост манастирских поседа у Македонији. Тако је имање Асоматоса у области доњег Стримона средином XIV века заузимало површину од 1580 модија, која се састојала из чак 90 одвојених парцела. С. Malatras, *Social structure and relations in fourteenth century Byzantium*, Birmingham 2013, 327.

³³ Тврдњи да је цитирана Новела Андроника II била примењивана од стране његових поданика може ићи у прилог чињеница да стари цар није благонаклоно гледао на непоштовање закона. По речима Н. Радојчића, „Цареви Андроник Старији и Млађи су се много – бар с речима – трудили да обнове снагу закона и углед судова у овом делу Византије, што им је био заостао. Њихови покушаји, истина, изгледају данас као безизгледна афектација, али су их Грци, српски поданици, због иредентистичких политичких разлога без сумње идеализирали, и цар Душан је морао и овакве византијске кораке одбијати. Тако се српска држава, највише због освојења цивилизованих византијских области, с развијеним законодавством, морала унети у свој Законик чланове 105, 171. и 172, до којих би иначе, да се српско средњовековно право нормално развијало много касније доспело”. В. Ђоровић, *Историја Срба*, Београд 2004, 217.

³⁴ Тако је, нпр. манастир Ивиرون упорно захтевао да му се потврде баштинска права над селом Радоливом. Г. Острогорски, *Византија и Словени*, Београд 1970, 190–228.

ве смрти, обласни господари српског порекла нису дирали у затечени поредак грчких земаља.³⁵ Напротив, они су често *de facto* признавали примат старог византијског права чак и у односу на Душанов законик.³⁶

Закључак

Зависно сељаштво имало је у позној српској средњовековној држави своје баштине, и неприкосновеност њиховог власништва зајемчена им је самим Душановим законом. Уз извесна ограничења, оно је могло располагати баштинама на различите начине, и наследити их, интестатски, или путем завештања.

Мушки потомци себара и парика наслеђивали су очеве непокретности *per capita*. Такав закључак несумњиво произилази из анализираних одредаба владарских повеља, словенског обичајног права, Номоканона и Синтагме Матије Властара. Изузетак су представљали једино синови сокалника, од којих је само један могао наследити очево имање и занат.

У српском делу, примат мушких потомака у наслеђивању био је неприкосновен. То је најизраженије управо код себара, јер су властеоске кћери имале супсидијарно и условно право наслеђа.

Иако су парици наслеђивали по византијском праву, наследни положај деце био је сличан као код српских себара. Очеву непокретну имовину синови су наслеђивали *per capita*, и често остајали да живе на очевом имању, што је водило формирању проширене породице, сличне малој задрузи братског типа код Срба.

Суштински је наследноправни положај парика отежавала Новела цара Андроника II из 1305. године. По слову синодског решења које је Новелом потврђено, из заоставштине зависног сељака 1/3 се даје Цркви, 1/3 феудалцу, а тек преостала трећина остаје наследницима. Са друге стране, нема никаквих доказа да је наведено решење примењивано у српском делу државе.

³⁵ По речима Јиричека, „значајно је како је нова српска владајућа класа у Македонији, доцније у Тесалији и Епиру, била убрзо на најбољем путу да се погрчи у другој генерацији, ако не већ у првој. Од 1345. има много грчких натписа о овој господи и њиховим женама. Сачувале су се и грчке повеље од људи који воде порекло са севера. При томе су били од велика утицаја женидбе с Грцима, општење с грчким клиром, надмоћна култура Византинаца и Полувизантинаца и сјај старог грчког царства и његових уредаба”. К. Јиричек, *Историја Срба – њолишчичка историја до 1537. год.*, књига I, Београд 1984, 302.

³⁶ Тако деспот Епира, Тома Прељубовић, приликом изрицања и извршења казни често није примењивао Душанов законик, али је у извесној мери поштовао релевантне одредбе старог византијског кривичног права С. Шаркић, „О примени Душановог законика према подацима Јањинске хронике”, у: *Законик цара Стефана Душана*, Београд 2005, 87.

Литература

- Богишић, Валтазар. *Чланци и расправе – фамилија и наследство*. Београд 1999.
- Герасимовић, Јеврем. *Старо српско право*. Београд, 1925.
- Ђорђевић, Александар. „Завештање у Душановом законодавству”, у: *Двадесет година закона о наслеђивању Републике Србије: зборник радова*. Ниш, 2016, 167–175.
- Ђорђевић, Владан. „Законски ред наслеђивања по Српском грађанском закону”, у: *Зборник радова са научној скупи Сео десет година од доношења Српској грађанској законика (1844–1994)*. Ниш, 1995. 130–136.
- Јиричек, Константин. *Историја Срба – њолићичка историја до 1537. год.*, књ. 1. Београд, 1984.
- Kondyli, Fotini. “Changes in the Structure of the Late Byzantine Family and Society”, у: *Approaches to the Byzantine Family*. Birmingham, 2013. 371–393.
- Laiou, Angeliki. *The economic history of Bizantium from the Seventh through the Fifteenth Century*, Volume I. Washington, 2002.
- Malatras, Christos. *Social structure and relations in fourteenth century Byzantium*. Birmingham, 2013.
- Мишић, Синиша. „Српска породица у позном Средњем веку”. *Етноантрополошки проблеми*, 10/2, Београд 2015, 357–381.
- Николић, Драган. *Древноруско словенско право*. Београд, 2006.
- Николић, Драган, и Александар Ђорђевић. *Законски текстови старој и средњеј века*. Ниш, 2013.
- Новаковић, Стојан. *Село*. Београд, 1965.
- Острогорски, Георгије. *Привреда и друштво у Византијском царству*. Београд, 1969.
- Острогорски, Георгије. *Византија и Словени*. Београд, 1970.
- Острогорски, Георгије. *Историја Византије*. Београд, 1988.
- Петрановић, Божидар. *О праву наследства код Срба, на основу правних обичаја и писаних њоменика*. Београд, 1993.
- Popović, Marko, Smilja Marjanović-Dušanić, and Danica Popović. *Daily life in medieval Serbia*. Beograd, 2016.
- Соловјев, Александар. *Законодавство Стефана Душана, цара Срба и Грка*. Београд 1998.
- Стојановић, Наташа, „О наслеђивању у Законоправику Светога Саве”. *Зборник Правној факултета у Новом Саду*, 48/1, Нови Сад 2014. 25–43.
- Тарановски, Теодор. *Историја српској права у немањићкој држави*. Београд, 1996.
- Ђоровић, Владимир. *Историја Срба*. Ниш, 2004.
- Шаркић, Срђан. *Српско средњовековно право*. Београд, 1995.
- Шаркић, Срђан. „О примени Душановог законика према подацима Јањинске хронике”, у: *Законик цара Стефана Душана: зборник радова*. Београд, 2005. 81–89.